

Varför regnar det katter och hundar?

Om det dunkla ursprunget hos några svårbegripliga engelska idiom

Elisabeth Gustawsson, doktorand i engelska

Många svenskar har lärt sig i skolan att om det regnar kraftigt så kan man på engelska säga *it's raining cats and dogs*. Sannolikt har dessa elever också förundrats över detta märkliga uttryck. Att *regnet står som spön i backen*, som det gör på svenska, är långt mer lättbegripligt än varför det skulle regna katter och hundar. Bildliga uttryck av den här typen brukar kallas idiom. Till idiomerna räknas ofta även klichéer, ordspråk och talesätt. Gränserna mellan dessa uttryck är flytande. Här används termen idiom ganska löst för fasta uttryck av olika slag. Som framgår av titeln ska den här artikeln handla om ursprunget hos några engelska idiom. I linje med temat för årets Humanistdagar, syftar artikeln så att säga till att gå ”under ytan” på idiomerna.

Urvalet av idiomerna som presenteras här är godtyckligt: Jag har valt några idiom som jag tror att många svenskar känner till, men vars ursprung är svårt att förstå. En del idiom har jag valt för att jag tycker de är roliga eller har en intressant etymologi (språkhistorisk förklaring). Urvalet är alltså inte vetenskapligt och baserat på frekvens eller någon större undersökning. Uppgifterna om uttryckens ursprung kommer huvudsakligen från olika ordböcker, främst idiomlexikon, men även språkvetenskapliga böcker och Internet har konsulterats.

Det går som på räls

Som artikelns rubrik antyder är idioms ursprung ofta höljt i dunkel, men många kan spåras till bestämda källor. Några av de vanligaste idiomkällorna ska nämnas här. Allmänt kan sägas om idiom i västerländska språk att många av dem kommer från Bibeln, till exempel *cast pearls before swine*, ’kasta pärlor för svin’, *strain at a gnat and swallow a camel*, ’sila mygg och

svälja kameler', och *separate the wheat from the chaff*, 'skilja agnarna från vetet'. Idiom kan också komma från fabler, till exempel *cry wolf*, 'ropa vargen kommer', från fabeln om fårherden som först lurades om att vargen kom, och sedan inte blev trodd den dag vargen faktiskt kom. Eller *one, but a lion*, 'en, men ett lejon' (citeras ofta på latin: *unum, sed leonem*), från historien om rävhanan som hade flera ungar, och hånade lejoninnan för att hon bara hade en unge.

Många ord ur William Shakespeares verk har också blivit bevingade, inte bara på engelska, till exempel *there is method in someone's madness*, 'det finns en metod i galenskapen', *the pale cast of thought*, 'eftertankens kränka blekhet', och *get thee to a nunnery*, 'gå i kloster', alla tre fraserna från *Hamlet*.

Andra idiom bygger på metaforer som är hämtade från olika områden såsom sjöfart, ångdriven tågtrafik, människokroppen, kortspel och sport. Från de fyra första områdena kommer bland annat uttrycken *weather the storm*, 'rida ut stormen', *run out of steam*, 'tappa orken', *let one's hair down*, 'släppa loss', respektive *have an ace/something up one's sleeve*, 'ha någonting i bakfickan/på lut' (egentligen 'ha ett äss/någonting i ärmen').

Idiom med ursprung i sportens värld är värda extra uppmärksamhet. En intressant skillnad mellan brittisk och amerikansk engelska är att många sportidiom som mest används i brittisk engelska har att göra med cricket, medan många sportidiom som mest används i amerikansk engelska har att göra med baseball. En personlig favorit är *it's just not cricket!*, 'det är inte schysst, det är inte rent spel!'. Fotbollsintresserade svenskar har kanske undrat över termen *hat trick*, 'att en spelare gör tre mål i samma match'. I cricket är det en stor bedrift av en kastare att med tre bollar lyckas bränna tre motståndare i rad, och förr i tiden belönades kastaren av sin klubb med en ny hatt för en sådan bragd. *Hat trick* lånades sedan in i fotbollsspråket även om det inte är någon ny hatt inblandad då. Ett förhållandevis vanligt amerikanskt idiom är *get to first base*, vilket i baseball (som ju påminner om brännboll) har bokstavlig betydelse, nämligen att man kommer fram till första konen, men som i överförd bemärkelse betyder 'komma någon vart, komma framåt'. Ofta används *get to first, second* etc. *base* om hur långt man har kommit sexuellt med en partner, där *first base* motsvarar kyssande.

Kanske har läsaren också hört uttrycket *to take a rain check*, 'att ha en inbjudan innestående till någon annan gång'. Även detta uttryck lär komma från baseball. Eftersom baseball spelas utomhus finns på baseballbiljetter

ett kontramärke där det står att om matchen blir inställd eller avbruten på grund av regn, så är kontramärket giltigt för omspelningsmatchen, alltså en *rain check*.

En del idiom är förvrängningar av äldre eller utländska fraser. På svenska finns *ont krut förgås inte så lätt*, en felöversättning av tyskans *Unkraut vergeht nicht*, 'ogräs förgås inte'. Ett engelskt exempel är *eat humble pie*, 'få svälja förödmjukelsen'. Uttrycket lär ha sitt ursprung i medeltiden, då det fanns paj som hette *umble pie* (eller *numble pie*). *Umble* är hjärta, lever och inälvor från hjortar och andra djur. Paj gjord på inälvsmat åts av tjänstefolket. Så småningom kom *umble pie* att uttalas *humble pie*, och *to eat humble pie* kom att betyda att ursäkta sig kolossalt för något fel man begått.

En kanske inte så vanlig – men rolig – källa till idiom är *rhyiming slang*, en Londonslang där ett visst ord ersätts med ett annat som ingår i en ordgrupp som rimmar på ordet som avses. Ett slangord för *talk* ('prata') kan därför bli *rabbit*, eftersom *talk* rimmar på *rabbit and pork*. Rhyiming slang har anor från 1700-talet. Vanligtvis förknippas slangen med tjuvar, men den förekom även bland köpmän och andra människor i London. Slangen skapades mest för nöjes skull, men kanske delvis för att ha ett eget språk som andra inte förstod. Genom radio och teve blev rhyiming slang mer spritt. Rhyiming slang är inte begränsat till engelskan i Londonområdet utan återfinns även i andra varianter som australiensisk och amerikansk engelska. Rhyiming slang förekommer vanligen som enstaka ord, men ibland i fasta uttryck, som i *use your loaf!*, 'använd huvudet'. *Loaf* är slang för *head* ('huvud') eftersom *head* rimmar på *loaf of bread* ('limpa bröd').

Det finns förstås ytterligare källor till idiom – klassiska skönlitterära verk, sagor, grekisk mytologi, travsport och krigföring, för att bara nämna några. Av utrymmesskäl har bara några av de vanligaste tagits upp här.

Framgångsformler

Många uttryck som blir etablerade i språket karaktäriseras av att de innehåller bra metaforer, allitteration, rim eller upprepningar. Bra metaforer är antingen tydliga bilder som i *fall between two stools*, 'falla mellan stolarna' (används främst i brittisk engelska), eller absurda överdrifter som i *make a mountain out of a molehill*, 'göra en höna av en fjäder' (bokstavligt 'göra ett berg av en mullvadshög'). Allitterationen i *as cool as a cucumber*, 'lugn som en filbunke', har säkert bidragit till att detta idiom, som finns belagt

sedan början av 1700-talet, fortfarande är populärt. Om det dessutom är någon känd person som skapar ett uttryck är det inte bara möjligt att datera, utan chansen ökar också att uttrycket ska bli långlivat. Exempelvis sägs det att Benjamin Franklin var den som först använde uttrycket *as snug as a bug in a rug*, 'ha det härligt (varmt och skönt), må som en prins', i ett brev 1772. Det kan noteras att detta kändisidiom innehåller både rim och upprepningar (av *as* och *a*).

Gamla som gatan

Av genomgången ovan framgår att idiom kan vara av olika ålder. I alla naturliga språk (till skillnad från konstgjorda språk som till exempel programmeringsspråk) uppkommer snart bildliga eller andra oregelbundna uttryck av olika slag. Säkerligen har idiom funnits i engelskan mycket länge. Aisopos fabler, som givit upphov till många idiom, nedtecknades omkring 500 f.Kr. Samlingar med ordspråk – som brukar räknas till idiomerna – fanns redan under fornengelsk tid, dvs. 500 till 1000 e.Kr. De idiom som används i modern engelska är ofta överraskande gamla. Många finns belagda från 1500-talet men är sannolikt äldre. Tack vare boktryckarkonstens utveckling kunde många uttryck som dittills varit muntligt traderade sättas på pränt. Eftersom språket ständigt förändras, förändras även beståndet av idiom som används. En del faller helt ur bruk. Men nya idiom tillkommer hela tiden. Nya uppfinningar ger upphov till nya uttryck som går från att vara fackspråk till allmänspråk, men med överförd betydelse. Andra nya idiom tillkommer från litteratur, film eller teve. Och så vidare.

Avlopp, dålig grekiska eller asatro

Efter den mer svepande diskussionen ovan ska nu några särskilda idiom behandlas. Lämpligen kan vi börja med rubrikens *rain cats and dogs*. Trots omfattande efterforskningsarbeten vet språkforskarna ännu inte säkert varifrån uttrycket kommer.

Det finns flera teorier till varför det heter *it's raining cats and dogs*. Den vanligaste förklaringen är att förr i tiden – på medeltiden enligt vissa källor – var avloppssystemen i städerna så dåliga så att när det var oväder drunknade herrelösa katter och hundar i vattenmassorna. När vattnet till slut sjönk undan, så låg deras döda kroppar spridda på gatorna. Enligt vissa källor fanns det då de som trodde att katterna och hundarna fallit ner från himlen.

En annan förklaring är att *cats and dogs* är en förvrängning av *catadupe*, grekiska för 'vattenfall; fors' (mer exakt namnet på det första vattenfallet i Nilen). Det ursprungliga uttrycket skulle alltså ha varit 'regnet kommer ner som ett vattenfall/en fors'.

En mer långsökt teori är att uttrycket har sitt ursprung i nordisk mytologi. Katterna i uttrycket skulle då referera till häxor: enligt vissa handböcker på så sätt att häxor, som ofta har katter som följeslagare, ansågs starta oväder, eller, enligt andra handböcker, att häxor, i skepnad av katter, ansågs rida på stormarna. Hundarna skulle referera till Oden, som var stormens gud, och som hade sällskap av en hund, alternativt flera hundar. Även andra varianter med Oden, hundar, katter och oväder förekommer.

Pull someone's leg

Säkert känner många också till uttrycket *to pull somebody's leg*, 'att driva eller skoja med någon'. Även till detta idiom finns flera förklaringar. En tämligen ryslig teori är att det har att göra med att när brottslingar förr i tiden hängdes, så hade brottslingens släktingar tillåtelse att dra honom i benen för att påskynda förloppet så att han dog snabbare. Denna pikanta teori motsägs dock av att uttrycket finns belagt först från 1880-talet, vid vilken tidpunkt tekniken för hängning var så pass bra att det knappast behövde någon som drog i den dödsdömdes ben.

En mer sannolik förklaring är nog att det har att göra med att sätta krokben för någon: Om man så att säga "drar" någon i benet så att den snubblar så kan den personen bli föremål för munterhet. Möjligen kan uttrycket härstamma från rånare som sätter krokben för sina offer. Offret blev då lurat och förvirrat, på liknande vis som någon som idag *gets his leg pulled*, 'blir skojad med'.

Grymt, sa grisen

Ett närmast okänt idiom är *kick the bucket*, 'dö'. Det förekommer ofta i språkvetenskaplig litteratur som ett exempel på ett helt ogenomskinligt idiom: det är helt omöjligt att gissa vad det betyder, och inte ens när man vet vad det betyder är bilden begriplig. I allmänspråket används uttrycket dock inte särskilt ofta.

Det är inte helt klart varför *kick the bucket* skulle betyda 'dö'. Den vanligaste förklaringen är att det har med grisslakt att göra, och att ordet *bucket*

är ett dialektalt ord (i Norfolk) för 'bjälke' eller en sorts träram där man hängde upp grisar i bakbenen. Antingen var grisen redan slaktad, men gjorde några sista dödsryckningar och sparkade då till bjälken med klövarna. Eller så hängdes grisen upp i bjälken för att bli slaktad, och när grisen skars upp ryckte den till så att klövarna sparkade till bjälken. Alltså *kicked the bucket*.

En annan förklaring är att det har med självmord att göra: En självmördare kan ställa sig på en hink, lägga snaran om halsen och sedan sparka undan hinken. Inslaget av egen förvållan av dödsförloppet föll dock bort i den överförda betydelsen. I Nordamerika är en vanlig förklaring att uttrycket har med lynchningar att göra. Lynchningsoffret ställdes på en hink, snaran hängdes över en trädgren, och hinken sparkades undan.

Råttor och röda städer

Kanske har läsaren också stött på uttrycket *to smell a rat*, 'ana oråd', någon gång. Råttor har länge ansetts motbjudande. Uttrycket anses anspela på en katt som känner lukten av en råtta. Åtminstone sedan mitten av 1500-talet har uttrycket betytt att en människa 'misstänker' (*smells*) någon 'oegentlighet' (*a rat*).

Ett sista idiom får bli *paint the town red*, 'gå ut och svira'. Frasen är ursprungligen amerikansk och finns belagd från runt 1880, men började användas i brittisk engelska något årtionde senare. Den troligaste teorin är att idiomet syftar på rumlande cowboys som i nöjessyfte sköt vilt omkring sig i staden, och hotade med att måla staden röd om någon försökte stoppa dem. Möjligen betydde deras hot att blod skulle flyta om någon försökte hindra dem.

En annan förklaring är att uttrycket har att göra med *the red light district*, en stadsdel med barer och bordeller. Nybyggare som kom in till staden för att festa kunde då möjligen tycka att hela staden borde "göras röd", dvs. vara ett enda stort nöjesdistrikt. En tredje, mindre trolig, förklaring är att *to paint* var slang för 'att dricka sprit', och att *red* skulle referera till röda näsor och rosiga kinder orsakade av överdrivet alkoholintag. Även andra förklaringar förekommer.

Paint the town red omnämns här delvis för att kunna visa ett rart autentiskt exempel. I en skönlitterär text som handlar om ett nyförälskat ungt och oskuldsfullt par ersätts det intensiva röda med romantisk rosa: "Together

they had painted the town a decorous shade of palest pink, dancing at Le Bal Anglais [...], necking ('hängla') in other people's rooms, walking the streets of Paris, hand in hand during one timeless and unforgettable spring”.

Famous last words

Uttrycket i rubriken till detta stycke, *famous last words*, antas ha myntats av militär under andra världskriget och sedan blivit populärt. Möjligen syftar uttrycket på de sista orden en person säger innan den dör, som i historien om någon vars sista ord var *So, you're a cannibal* ('jaså, ni är kan-nibal'). Men även många politiker och företagsledare har sagt saker som de sedan fick tillfälle att ångra, men som de dessvärre ofta blev ihågkomna för. Frasen används som en sarkastisk kommentar till ett dumt uttalande. Här används den dock mer bokstavligt.

De bildliga uttryck vi dagligen använder – *uppe med tuppen*, *lägga rabarber på något* (där *rabarber* lär vara en förvrängning av franskans *embargo*), *sopa något under mattan* och tusentals andra – kommer från en mängd olika källor. Ibland är det enkelt att lista ut ursprunget om metaforen är tydlig och kommer från en vanlig metaforkälla. I andra fall är det nästan omöjligt att förstå varför ett uttryck lyder som det gör. Ofta är ursprunget oklart, men i vissa fall finns goda skriftliga belägg. Bra metaforer, liksom alliteration, rim och upprepning, bidrar till att vissa uttryck stannar i språket.

Till slut: Nästa gång det regnar kan läsaren förstås använda *it's raining cats and dogs* och känna till teorier om idiomets ursprung. Emellertid används idiomet ganska sällan – så sällan att det sägs att om en person använder uttrycket är det ett säkert tecken på att den har lärt sig engelska som främmande språk. I modern brittisk engelska är det långt vanligare att helt enkelt säga det mer självförklarande *it's pouring down*, 'det öser/häller ner'.

